

1980 SONRASI İSTİKRAR POLİTİKALARI İŞİĞİNDA TÜRKİYE EKONOMİSİNİN TREND ANALİZİ YARDIMIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Zeynep KARAÇOR*

Volkan ALPTEKİN**

Özet

1980 yılından günümüze kadar çeşitli sebeplerle pek çok istikrar politikaları uygulanmıştır. Türkiye ekonomisinde bir gelenek haline gelen krizler ve sonrasında uygulamaya konan istikrar programları iktisadi olduğu kadar toplumu sosyal açıdan da etkilemiştir. Bu açıdan çalışmamızda Türkiye ekonomisi, özelde toplum refahının genelde ise makroekonomik genel dengenin sağlanması anlamında belli başlı iktisadi göstergeler yardımıyla trend analizi çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstikrar Politikaları, IMF, Türkiye ekonomisi

Abstract

There have been a great deal stabilization policies experienced with several reasons since 1980. In Turkey, there was a tradition that the crises and practiced stabilization programmers after crises have affected society in terms of economical and social aspects. Therefore, we have studied particularly social welfare and broadly succeeding the macroeconomic general equilibrium in Turkish economy was tried to evaluate with main indicators throughout Trend Analysis.

Key Words: Stabilization Programmes, IMF, Turkish economy

Giriş

1980'lere kadar dünyadaki pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye'de de ithal ikameci sanayileşme stratejisi takip edilmiştir. Ancak 1970'lerin sonuna gelindiğinde ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda meydana gelen olumsuz gelişmeler ve bunların yol açtığı açmaz, Türkiye'yi yapısal bir dönüşümün gerçekleştirilmesi gerçeği ile

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

** Arş.Gör., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

karşı karşıya bırakmıştır. Bu amaçla 24 Ocak 1980’de alınan bir dizi kararla Türkiye ekonomisi dış dünya ile entegrasyonunu başlatmış ve ekonomi dışa açık hale getirilmiştir.

Dışa açıklık, ekonominin finansal kanallarını açabilmek adına milli ekonomiyi rahatlatırken dışsal gelişmelere karşı da ekonomiyi oldukça duyarlı hale getirmiştir. Böylece ülke ekonomisi, uluslararası finans kapitalin çıkar alanına itilmiş ve sıcak para akımlarına bağımlı kırılgan bir yapı oluşmuştur. Nitekim sıcak para hareketleri mevcut yapısal sorunlarla da birleşerek 1990 sonrası bir çok finansal krizin oluşmasında etkili olmuştur. Bu açıdan her türlü iktisadi ve siyasi gelişmeden etkilenen Türkiye ekonomisi uğradığı olumsuz etkilerden kurtulabilmek veya olası kriz konjonktürünü önleyebilmek adına pek çok istikrar programı uygulamıştır.

İktisadi performanslarının halen tartışıldığı pek çok istikrar programı bu amaç çerçevesinde uygulanmaya çalışılmıştır. Sonuçları itibariyle değerlendirildiğinde çok geniş bir yelpazedeki iktisadi değişimleri etkileyen istikrar programlarının bu çalışmada direkt ve dolaylı olarak etkilediği düşünülen değişkenler Hodrick – Prescott filtresi uygulanarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. 1980 – 1990 Yıllarında Türkiye Ekonomisinin Durumu

1958 ve 1970 istikrar önlemleri deneyimlerinden sonra özellikle 1970’li yıllarda baş gösteren petrol şokları, ihracatın yetersiz olması ve ithalatın artan bir ivme ile dış ticaret açığını artırması, hızlanan enflasyonun % 100’lerin üzerine çıkması ve bütün bunlara ek olarak ülke içi siyasi gerginliğin tırmanması ve halk olaylarının şiddetlenmesi kısa ve uzun vadeli köklü önlemlerin alınmasını kaçınılmaz kılmıştır. Toplumda da acil önlemlerin alınması ve buna destek verilmesi gerektiği yönünde temel bir eğilim hakim olmuştur. Diğer bir ifade ile 24 Ocak 1980 İstikrar tedbirlerinin alınması için tüm şartlar oluşmuştur (Gerni, 1992: 2). Böyle bir tablo karşısında mevcut sorunları aşabilmek ve II. Dünya Savaşı’nın ardından başlayan küreselleşme dalgasının yarattığı uluslararası ekonomik sisteme dahil olabilmek amacıyla, 24 Ocak 1980 Kararları ile yeni bir programa geçiş yapılmıştır. 24 Ocak 1980 yılında uygulamaya konan istikrar programı, tıpkı Türkiye’de daha önce uygulanan diğer

istikrar programları ve Latin Amerika ülkelerinde uygulanan programlarda olduğu gibi ortodoks nitelikli olduğundan makro istikrarsızlığın ve özellikle fiyat istikrarsızlığının nedeni olarak görülen aşırı talep hususunu kamu harcamalarını ve yurtiçi talebi kısarak gidermeye çalışmıştır (Parasız, 1998: 198).

Öncelikli hedefleri, enflasyonu önlemek, ihracat artışı yoluyla dış dengeyi gerçekleştirmek ve ekonomide serbest piyasa koşullarını sağlamak olan 24 Ocak kararları ülkenin mevcut sanayi sektörü üretim yapısının dış rekabete açılarak düzenlenmesi temeline dayanmıştır (Ataç, 1999: 304). Söz konusu program dahilinde, faiz oranları artırılmış, özel kesim sübvansiyonları, Merkez Bankası avansları ve emisyon hacmi aşağı çekilmiştir. Türk Lirası yabancı paralar karşısında % 48,6 oranında devalüe edilerek ihracat kazançları vergi dışı tutulmuş ve ihracat kredileri içindeki vergiler kaldırılmıştır.

Söz konusu tedbirlerin alınması ile birlikte 1980'li yıllarda; dış ticaret hacmi yükselmiş, ihracatın bileşimi sanayi ürünleri lehine değişmiş, ödemeler dengesinin görünmeyen işlemler bölümünde önemli artışlar yaşanmış, mal ve hizmet fiyatlarına yönelik resmi ve karaborsa fiyat oluşumunun önüne geçilebilmiş, yabancı sermaye girişinde hareketlenmeler olmuş ve imalat sanayi kapasite kullanım oranları da yükselmiştir.

24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerinin yukarıda ifade edilen olumlu sonuçlarına karşılık, kurumsal alanda istenilen sonuçlara ulaşamamıştır. Programın temel felsefesini teşkil eden devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması hedefi, benimsenmeye çalışılan piyasa ekonomisi modeline rağmen başarılı olamamış ve kamu gelir gider dengesi kurulamamıştır. KİT'lerin özelleştirmesinde istenilen aşamanın kaydedilememişi ve kamu harcamalarının önlenemez artışı da iç ve dış borç stokunun artışında etkili olmakla birlikte Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmuştur. Borcun borçla ödenmeye başlandığı bu süreç, Türkiye ekonomisini kriz olgusu ile karşı karşıya bırakmış ve kaynakların optimal dağılımı da bu süreç dahilinde olumsuz etkilenmiştir (Gündüz, 1999: 280).

1984 yılının ikinci yarısından itibaren yaşanan döviz bolluğu ve TL'nin reel değer kaybı 1985 yılında durdurulmuştur. Bunun sonucunda 1985 yılının Haziran ayında bankalara döviz kurlarını serbestçe belirleme yetkisi verilmiştir. Aynı yıl hazine tahvillerinin ihale yöntemiyle

satılması sonucu iç borçlanma politikasına geçilmiştir (Önder ve diğerleri, 1993: 189).

1988'in tüm makro ekonomik verileri, ihracata yönelik büyüme politikalarının iktisadi ve sosyal sınırlarına ulaşıldığını göstermektedir. Dolayısıyla ülke ekonomisini dış tasarruflar ile besleyecek kanalların açılmasını sağlamak ve liberalleşme sürecinin ikinci aşamasını tamamlamak üzere 1989 yılında (11 Ağustos) “Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar” kabul edilerek sermaye hareketleri önündeki engeller tamamen kaldırılmış ve konvertibiliteye yönelik önemli bir adım atılmıştır.

İktisadi sosyal ve siyasal hayat için tarihi bir milat olarak değerlendirilen 24 Ocak 1980 tedbirlerinin yapısal anlamda uygulanamamasına paralel olarak 1980 yılının başlarından itibaren 1988 yılına kadar Türkiye ekonomisinde kamu gelirlerinin vergiler yoluyla arttırılmasına karşın kamu harcamalarında istenilen seviyenin yakalanamaması ve devletin ekonomideki ağırlığının azaltılamaması finansman açısından ciddi bir sorun oluşturmuş ve iç borçlarda artış yaşanmıştır. 1990'lı yıllara girerken, cari işlemler dengesindeki olumlu gelişmelerle birlikte büyüme hızı yavaşlamış, enflasyon hızı artmış, gelir dağılımında yaşanan adaletsizlik artmış, iç ve dış borç yükü önemli boyutlara ulaşmıştır (Ataç, 1999: 314).

İç borçların artması ile birlikte yükselen faiz oranları kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerinin cazibe alanına girmiş ve spekülatif nitelikli yabancı sermaye ülkeye girişini hızlandırmıştır. Yurtiçinde faiz oranlarının yüksek seviyelerde seyretmesi reel kesimin tasarruflarını üretken yatırım alanları yerine devlete borç vermede kullanmasına ve bu durumun doğal bir sonucu olarak da iktisadi büyümenin üretken faaliyetler yerine tüketim harcamalarına ve kısa vadeli dövizlerle finanse edilen ithalata bağımlı olmasına neden olmuştur.

2. 1990 – 1995 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinin Durumu

24 Ocak Kararları ile başlayan liberalizasyon sürecini tamamlamaya çalışan Türkiye ekonomisi, 1990'lı yıllara girerken kısa vadeli yabancı sermaye akımlarının etkisinde kırılğan bir yapıya bürünerek pek çok krizin altyapısını hazırlamıştır.

1989 yılının ikinci yarısından itibaren ücretlilere yapılan zamlar, tüketim harcamalarını artırmış ve sanayi üretimini uyarmıştır. Sonuç olarak 1990 yılında en yüksek büyüme rakamına ulaşılmıştır. 1990 yılında Körfez Krizi'nin yaşanması, 1991 yılı erken seçimlerinin yarattığı belirsizlik sonucu, olası bir döviz krizi TCMB'nin piyasalara zamanında müdahalesiyle önlenmiştir (Parasız, 1995: 174). 1989 yılını takiben krizin patlak verdiği 1994 yılına kadar GSMH' de çok ciddi aşağı yukarı hareketler söz konusu olmuştur. Türkiye ekonomisi 1992 yılına, yaşanan Körfez Krizine paralel olarak gelişen cari işlemler açığı, sıfıra yakın büyüme, artan kamu açıkları ve kronik hale gelen enflasyon olgusu ile birlikte girmiştir (Apak, 1993: 296). Toplam talebin 1993 yılında canlanması; hem reel kesim hem de finans kaynaklarının sınırlarını zorlamış ve kamu otoritesi ek mali kaynak elde edebilmek adına tahkim yoluna başvurmak suretiyle Merkez Bankasından avans kullanmıştır.

Türkiye, 1993 yılı sonrasında artık gelenekselleşen kriz senaryoları ile tekrardan karşı karşıya kalmış. Bu çerçevede, bütçe açıkları artmış, fiyatlar genel seviyesi yükselmiş, ithalat ve ihracat arasındaki denge ithalat lehine bozulmuş ve dış borçların servisi ekonomiyi çok ciddi bir biçimde altyapısı hazır olan kriz sürecinin içine atmıştır (Ener ve Demircan, 2004: 113). Kriz sürecinin açıklanabilmesi için 5 Nisan 1994 tarihinde yeni bir istikrar programı açıklanmıştır. Bu programının öncelikli amacı, kısa vadede bozulan dış dengeyi ve döviz piyasalarını yeniden, istikrara kavuşturmadır. Bununla birlikte orta vadede mali piyasalardaki istikrarsızlığın temel nedeni olan kamu açıklarını azaltmak ve enflasyonu düşürmek, uzun vadede ise, sürdürülebilir bir büyüme sağlamak, programın temel hedefi olmuştur (Bahçeci, 1997: 94-95).

3. 1995 – 2000 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisinin Durumu

Yarı ortodoks ve yarı heterodoks nitelikteki 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının etkileri ilk aşamada olumlu izlenimler bırakmıştır. Bu bağlamda, para ve döviz piyasaları hızla istikrara kavuşmuş, kur kontrol altına alınmış, alınan önlemlerle birlikte cari fazla söz konusu olmuş, kamu açıkları azalmış ve döviz rezervleri çok ciddi boyutlarda artış kaydetmiştir (Parasız, 2001: 404).

Programın ilk aylardaki olumlu performansı uzun vadede aynı şekilde gerçekleşmemiştir. Programın başarısı için öngörülen sosyal ve yapısal reformlarda istenilen performans tutturulamamış, uygulanması düşünülen mali disiplin tam anlamıyla gerçekleştirilememiş ve bütçe açıkları artış trendine girmiştir.

Temel hedefi enflasyon ile mücadele olan program, enflasyonist beklentilerin kırılmaması, istikrar arayışlarının çözümsüz kalması, programın arkasında halk desteğinin yeterince olmaması gibi etmenlerden dolayı başarıya ulaşamamıştır (Yıldırım, 2003: 85).

Türkiye ekonomisinde kamu finansman dengesinin bozulması ve reel faizlerin yüksek seviyesini koruması nedeniyle borç stokunun yükselmesi enflasyonun hızlanma eğilimine girmesi ve ekonomideki daralmanın sürmesi, 2000 yılında orta vade kapsamlı yeni bir istikrar programının uygulanmasını gerekli hale getirmiştir. 2000 yılının Ocak ayında uygulamaya konan Enflasyonu Düşürme Programı, sıkı para ve kur politikası ile bankacılık sektöründe yapısal değişimleri öngören düzenlemeler içermektedir. Program öne çıkarılan öncelikler ve kullanılan politika araçları bakımından döviz kuruna dayalı bir istikrar programıdır (DPT, 2001: 8).

Uygulanan program, kamuoyunun desteği ve güveniyle Kasım 2000'e kadar başarıyla uygulanmasına rağmen, 22 Kasım'da likidite krizi ve ardından 19 Şubat 2001'de ise döviz krizi baş göstermiştir. Ekonomide yaşanan bu kriz sonrası, Ocak 2000 Enflasyonu Düşürme Programı'nın temelini oluşturan sabit döviz kuru sistemine son verilmiş ve dalgalı kur sistemine geçilmiştir (Uygur, 2001: 54–55).

4. 2000 Yılı Sonrası Türkiye Ekonomisinin Durumu

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin para piyasalarındaki yansımaları faiz oranları ve döviz kurlarının artışı ile kendisini göstermiştir.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra oluşan stagflasyonist ortamda uygulanmaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, net makro ekonomik hedefler ortaya koyamadığından, krizlerden kaynaklanan belirsizlik ortamından çıkılmasını kolaylaştıramamıştır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı artan işsizlik sorununa da hiçbir çözüm önerisi getirmemiştir. Döviz kuru politikası haricinde içerik olarak 2000 yılındaki programdan çok farklı olmayan programın, Türkiye’yi içinde bulunduğu durgunluk ve yüksek enflasyon ortamından çıkarmak için yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Döviz kuru çıpası ulusal para için istikrar unsuru olarak görülmeye başlandığında, döviz cinsinden borçlanmayı ve yüksek oranlarda döviz kuru riski almayı teşvik etmiştir. Bu durumda, döviz kuru rejiminin sürdürülebilirliğine olan güven azalmaya başlayınca, ülkeye kısa vadeli spekülasyon amaçlı sermaye girişi hızlanmıştır. Merkez bankasının sterilizasyona gitmemesi durumunda ülkeye giren yabancı sermaye, tüketim ve ithalatta büyük artışlara neden olarak ödemeler dengesini olumsuz etkileyebilmiştir (Güloğlu, 2001: 8).

Kasım 2002’de yeni hükümetin iktidara gelmesi ile birlikte, yatırımcıların ülkeye yönelik güveninin oluşması sağlanmış ve uluslararası piyasalardan kaynak temin edilmeye başlanmıştır. Diğer yandan, Ocak 2003’de hükümet tarafından hazırlanan “Acil Eylem Planı”nda, kurumsal yapılanmaya ilişkin eylemler ve kamu yönetimi alanında önemli reformlara yer verilmiştir. Ekim 2003’de bu plan, harcamacı kuruluşlardan alınacak öneriler doğrultusunda, yeniden revize edilmiş ve kurumsal yapılanmaya ilişkin eylemlerin 6 ay süreyle uzatılması DPT tarafından uygun görülmüştür (ntvmsnbc.com, (05.10.2003)). Türkiye’de 2003 yılı itibariyle belirlenen ekonomik programda, bazı yasal düzenlemeler yapılmış ve ülkede ekonomik istikrar oluşturulmasına çalışılmıştır. Bu kapsamda, özelleştirme çalışmalarına hız verilmiş yabancı sermayenin Türkiye’ye gelmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi için ön hazırlıklar başlatılmış ve bankacılık sektörünün sorunları giderilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan, Avrupa Birliği konusunda atılan adımlar da son döneme damgasını vuran yönelimlerden biri olmuştur. Bütün bu gelişmelere rağmen; ülkenin içinde bulunduğu ekonomik istikrarsızlık koşullarında, borçların artışı frenlenememiş ve bu dönemde de iç ve dış borçlar artmaya devam etmiştir. Nitekim, IMF İcra Direktörleri Kurulu tarafından onaylanan Türkiye’nin dördüncü gözden geçirmeye ilişkin Ek Niyet Mektubu’nda ağırlıklı olarak borçlanma politikasına yer verilmiştir. Eylül 2003 döneminde IMF Başkanlığı Türk ekonomisinin gidişini “çok iyi” olarak değerlendirirken, devam eden bazı risklere de işaret ederek hükümetten, programın iyi uygulanmasının sürdürülmesini istemiştir (ntvmsnbc.com, (04.11.2003)).

2001 yılında uygulanmaya başlanan istikrar programı ile birlikte, 2002- 2005 döneminde 4 yıl kesintisiz büyüyen Türkiye ekonomisi, enflasyonu da kontrol altına alabilmiştir. Ancak, yüksek büyüme, kamu mali disiplini ve enflasyonun kontrol altına alınması ile birlikte yüksek ithalat artışları, yüksek cari işlemler açığı, yüksek işsizlik oranı ve reel kurda ciddi değerlenme gibi olumsuz unsurlar da ekonominin yapısında mevcut olan parametreleri ifade etmektedir. 2001–2005 yılları arasında reel kur, %42 civarında değerlenmiş, ithalat artışları ihracattan çok daha hızlı olmuş, toplam ithalat 41 milyar Dolardan 117 milyar dolara yükselmiş, 2001 yılında 3,4 milyar dolar fazla veren cari işlemler dengesi, 2005 yılında milli gelirin %6'sının üzerinde 22,5 milyar dolarlık bir açığa dönmüş, 3,5 milyon istihdam yaratılmasına rağmen, genel işsizlik oranı % 9.5 – 10 seviyelerinin altına çekilememiştir (TÜSİAD, 2005: 10). Enflasyondaki düşüşün temel dinamiğinin reel kurdaki değerlenme olduğu, kurdaki bu değerlenmenin ithalatı körüklediği, bu koşullar altında, yerli üreticinin rekabet gücünün giderek azalmasının üretim ve istihdam üzerinde olumsuz etki yaptığı nihayetinde ortaya çıkan dış açığın finansmanının bir noktadan sonra mümkün olamayacağı biçiminde yorumlanmaktadır. Bu durum Türkiye ekonomisinin kalıcı ve sürdürülebilir istikrara tam olarak ulaşamadığının bir göstergesidir. Ekonominin yapısında hala geçmiş dönemlerde de istikrarsızlık yaşanmasına neden olan unsurların varlığının devam ettiğinin bir göstergesidir.

5. Veri Tanımlama ve Metodoloji

Çalışmada 1980 – 2004 yılları arası kullanılan, Gayri Safi Milli Hasıla, Üretici Fiyat Endeksi, İç Borç – Dış Borç, İşsizlik Oranları, Bütçe Açıkları, Elde edilen Vergiler ve büyüme rakamları ile Ham Petrol fiyatlarındaki gelişmelere ait veriler yıllık olarak TÜİK veri tabanından alınmıştır.

Bu verilerden hareketle çalışmamıza esas teşkil eden bazı göstergelerin yüzdesel değişimi ve oransal değişimi karşılıklı iki değişken çerçevesinde yeniden hesaplanmıştır.

Bu göstergeler 1980 – 2004 dönemi açısından ele alınarak Türkiye ekonomisinin genel bir analizine yer verilecektir.

Türkiye’de 1980 sonrası ekonomik gelişmelere göre, yukarıda ifade edilen değişkenler arasında ikili ilişkilerin yönünün ve derecesinin açıklanması ve özellikle değişkenlerin zaman içerisindeki bileşik büyüme hızının araştırılması trendsel olarak yarı logaritmik regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Buna göre regresyon modelimiz;

$$\ln Y = b_0 + b_1 \cdot \text{Trend} \quad (1)$$

şeklindedir.

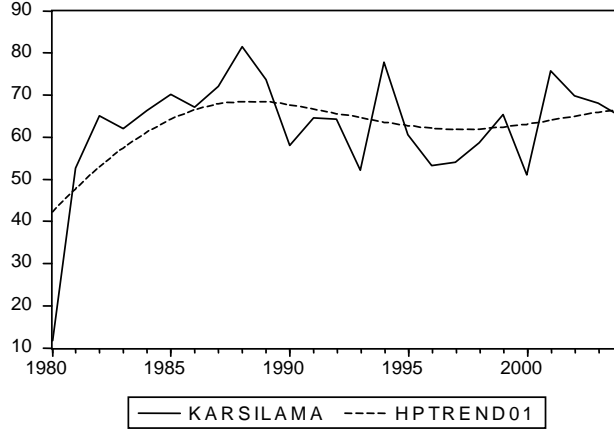
Buna göre bu tahminden elde edilen parametre katsayılarından b_1 bu değişkenin yıl içerisinde bileşik büyüme hızının yüzdesel rakamını ifade etmektedir. Ayrıca bu denklemden yola çıkarak değişkenlere ait gerçek gözlenen değerler ile bu tahmini değerler arasındaki ilişki ve sapmalar regresyon dağılım grafiği ile gösterilmiştir. Buna ilaveten değişkenlerin yıllık verilerine göre hareketleri Hodrick – Prescott Filtresi yardımıyla analiz edilerek değişkenlerin zaman içerisinde nasıl bir değişim gösterdiğinin analizi de yapılmıştır.

6. Belli Başlı Göstergeler Yardımıyla Türkiye Ekonomisinin Değerlendirilmesi

Türkiye ekonomisinin 1980 yılından günümüze kadar sergilediği performans, bir trend halinde Karşılama Oranı, Cari İşlemler Dengesi / GSMH, Bütçe Açığı / GSMH, Enflasyon, Borçlanma, İşsizlik, Milli Gelir, Büyüme, Petrol Fiyatları ve Vergi parametreleri yardımıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu veriler mevcut konjonktürde iktisadi dokuyu etkileyen ve etkileme ihtimali yüksek olarak kabul edilen kavramlardan seçilmiştir.

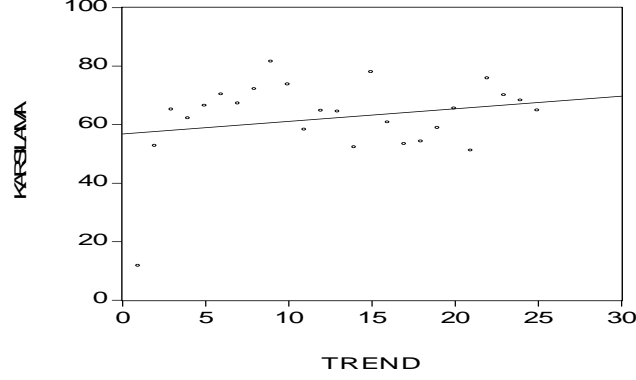
6.1. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Grafik 1. İhracatın İthalatı Karşılama Oranının Trend Gelişimi

Karşılama Oranına Hodrick–Prescott filtresi uygulandığında şekilden de görüldüğü üzere karşılama oranını ifade eden trend 1988 yılına kadar çok keskin bir artışla yükselmektedir. Aynı şekilde 1998 yılına kadar azalışa geçen trend son yıllara doğru da yönünü artışa çevirmiştir. 1981 yılından 1990 yılına kadar trendin üzerinde bir seyir gösteren karşılama oranı, 1990 yılından 1994 yılına kadar trendin altında bir seyir göstermiştir. Konjonktürel olarak dalgalanma gösteren karşılama oranı 2001 yılından sonra yönünü azalışa çevirmiş, hatta son yıllarda karşılama oranı trendin altında seyretmeye başlamıştır. Kriz sonrası uygulanan iktisat politikalarının etkisi ile özellikle devalüasyon sonrası ayarlanan kurla artan ihracatın etkisi ile birlikte artış kaydeden karşılama oranı, kriz sinyali olarak değerlendirilen reel kur artışını ifade eden ithalatın ihracatın üzerinde seyretmesi ile birlikte azalma trendine girmiştir. Özellikle son dönemde desteklenen reel kurun değerlendirilmesi ile birlikte artan ithalata bağlı olarak karşılama oranı da düşme eğilimine girmiştir.

Grafik 2. İhracatın İthalatı Karşılama Oranına Ait Regresyon Dağılım Tablosu

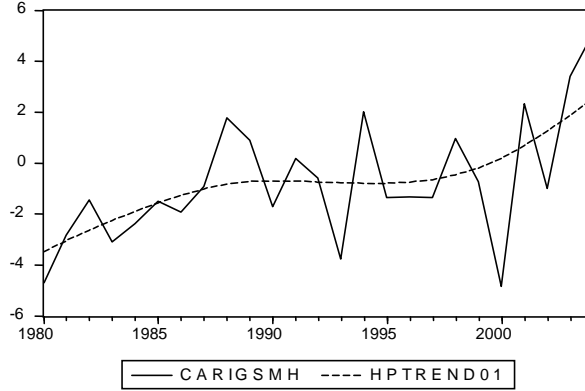

Regresyon dağılım tablosu 1980 yılından itibaren 2004 yılına kadar 5'er yıllık periyotlarla yukarıda görülmektedir. Yukarıdaki şekilde düz çizgi ile regresyon doğrusu ifade edilmektedir. Regresyon doğrusunun etrafında seyreden noktalar ise ihracatın ithalatı karşılama oranını ifade etmektedir.

1980'li yıllara bakıldığında regresyon doğrusunun üzerinde seyreden oran, 1990'lı yıllardan itibaren artışa geçmiştir. 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş olan Gümrük Birliği anlaşması bu süreçte önemli bir çığır olma özelliği kazanmıştır. Gümrük Birliği anlaşmasının olumlu sonucunu görmek için bu oranın söz konusu tarihten itibaren arttığını görmek mümkün olacaktır.

6.2. Cari İşlemler Açığı / GSMH

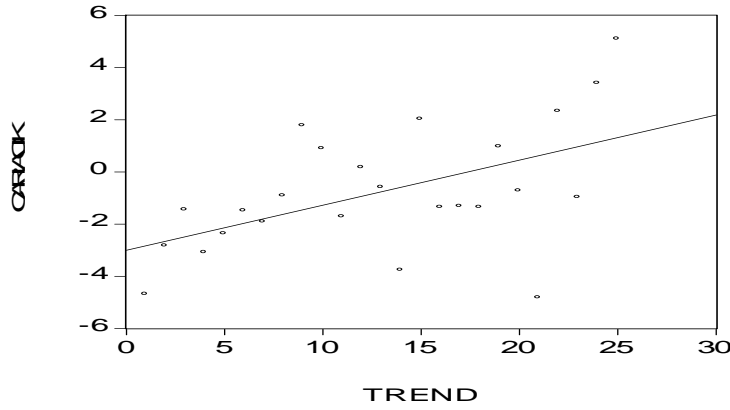
Grafik 3. Cari İşlemler Açığı / GSMH'nin Trend Gelişimi

Makro ekonomik anlamda kriz sinyali olarak değerlendirilen Cari İşlemler Açığı / GSMH oranına Hodrick–Prescott filtresi uygulandığında söz konusu rasyoyu ifade eden trend 1987 yılına kadar artış eğilimine girdikten sonra 1995 yılına kadar paralel seyretmiştir. 1995 yılı ile birlikte yükseliş eğilimine geçen trend, şu an halen yükselmeye devam etmektedir. Cari işlemler açığının GSMH' ye oranını yıllar itibariyle değerlendirmek gerekirse, ekonominin yapısına uygun olarak konjonktürel bir yapı göstermektedir. 1988, 1994 ve 2001 yıllarının maksimum seviyeye ulaştığı rasyo, kriz dönemlerini göstermektedir. Son dönemlerde ise rekor düzeylere ulaşan, Cari İşlemler Açığı / GSMH' nin kritik değerleri konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Buna göre, Uygur'un 2001 yılında yaptığı çalışmada kritik oran % 3,5, Ades ve Kaune tarafından 1997 yılında yapılan çalışmada % 2,1 ve Dornbusch'un 2001 yılında yapmış olduğu çalışmada değerli ülke parası ile % 4 oranındaki söz konusu rasyonun kriz açısından kritik olduğu vurgulanmıştır (Bastı, 2005: 2). Türkiye ekonomisinde yaşanan son dönem gelişmelere bakacak olursak, IMF ile 3 yıllık yeni bir stand-by anlaşması konusunda uzlaşmaya varılmıştır. 2004 yılı Aralık ayında yapılan AB zirve toplantısında AB, 2005 yılı Ekim ayı başında Türkiye ile tam üyelik müzakerelerini başlatma kararı almıştır. Bütün bu olumlu gelişmelere paralel olarak ekonomide olumlu hava devam etmektedir. Bu olumlu gelişmeler Türkiye ekonomisine yönelik kısa vadeli yabancı

sermaye hareketleri önemli ölçüde artırmıştır. Sermaye hareketlerinin büyük çoğunluğunu portföy yatırımları oluşturmaktadır. Doğrudan yatırımların yabancı sermaye hareketleri içinde çok ciddi bir yer tutmamasından dolayı istihdam da bundan olumsuz etkilenmektedir. Olumlu sayılabilecek söz konusu gelişmelere rağmen dış borç yükü ekonominin olumlu gidişatını tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. AB'den müzakere tarihi alınmasının ve paradan altı sıfır atılmasının bir sonucu olarak yerli aktörlerin TL'ye dönüşü ve yabancı sermaye hareketlerinin hızlandığı için 2005 yılı başından itibaren döviz kurları 2001 yılı seviyelerine gerilemiştir. Bu gelişmeyle birlikte zaten değerli olan reel döviz kurunu, daha da değerli hale getirmiştir. 2004 yılının Kasım ayı sonunda ithalat 81 milyar dolar seviyesine yükselmiş ve buna bağlı olarak da dış ticaret açığı 21 milyar doları bulmuştur. Bu gelişmeler ışığında da cari işlemler açığı ciddi boyutlara ulaşmıştır.

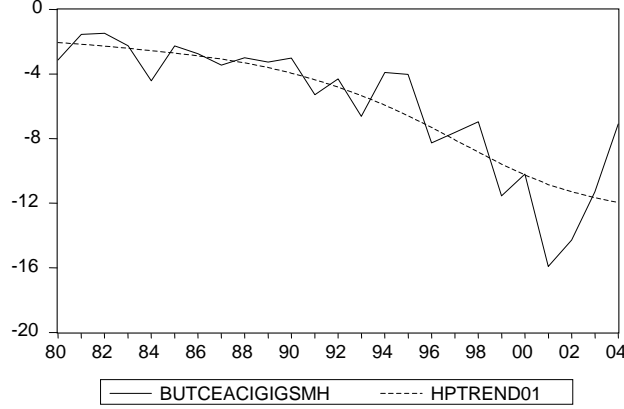
Grafik 4. Cari İşlemler Açığı / GSMH'nin Regresyon Dağılım Tablosu

Regresyon doğrusundan da görüldüğü üzere son yıllarda cari işlemler açığının trendin üzerinde seyrettiği görülmektedir. Bunda aynı şekilde yukarıda sayılan gelişmelerin etkisi olmuştur. Bununla birlikte cari işlemler açığı üzerinde tehdit oluşturan en önemli unsurlardan biri de kurun uzun zaman aralığında ihracat aleyhinde bir seyir izlemesi ve ithalatın her ne kadar ara ve yatırım malları lehine de olsa artış göstermesi olarak değerlendirilebilir. İşte bu noktada aşıkardır ki cari açık sıcak para ile finanse edilmektedir.

6.3. Konsolide Bütçe Açığı / GSMH:

Grafik 5. Konsolide Bütçe Açığının GSMH'ye Oranının Trend Gelişimi

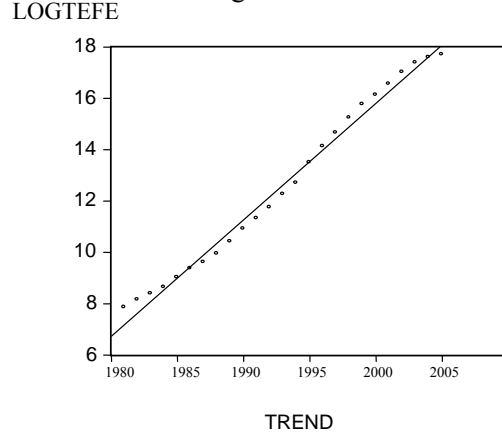
Bütçe açığının gayrisafi milli hasılaya oranına Hodrick-Prescott Filtresi uygulandığında şekilden de görüldüğü üzere, söz konusu oranı ifade eden trend 1980'li yılların başlarında paralel bir seyir izlerken, 1990'lı yılların başlarından itibaren artışa geçen trend 2004 yılında maksimum noktaya gelmiştir. Bütçe açığı / GSMH oranlarını yıllar itibariyle değerlendirmek gerekirse, 1990'lı yılların başlarına kadar çok fazla inişli çıkışlı bir seyir izlemeyen oran, bu yıllardan sonra daha dalgalı bir yapı sergilemiştir. 2001 yılında -15,92 ile rekor seviyeye ulaşan oran, azalma trendine geçerek, 2004 yılında -7,1 seviyesine ulaşmıştır ki bu da 2001 yılındaki oranın yarısına tekabül etmektedir. Bütçe açığının GSMH' ye oranının ciddi bir biçimde kriz yıllarına kıyasla azalmasında; uygulanan sıkı para ve maliye politikaları, IMF ile yapılan anlaşma ile mutabakata varılan ve % 6,5 oranında belirlenen faiz dışı fazla ve kamu mali disiplinin sağlanması etkili olmuştur.

6.4. TEFİ (Toptan Eşya Fiyatları):

Toptan eşya fiyatlarını trend analizine tabi tuttuğumuzda, denklem şu şekilde çıkmaktadır;

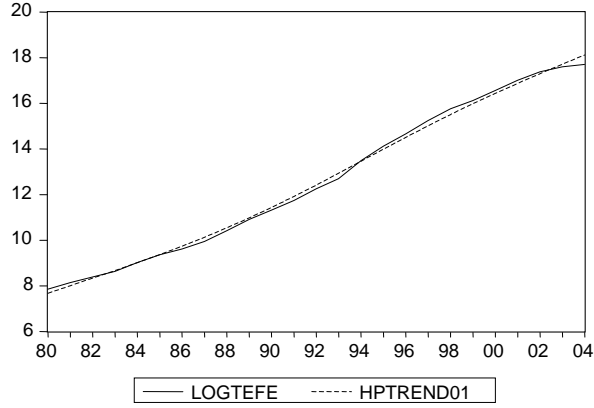
$$\text{Log Tefe} = 6,73 + 0,45 \text{ Trend}$$

Grafik 6. TEFE'ye ait Regresyon Dağılım Tablosu

Yukarıdaki şekilde düz çizgi regresyon doğrusu ifade edilmektedir. Regresyon doğrusunun etrafında seyreden kesikli çizgi ise toptan eşya fiyatlarının durağan hale getirilmiş şeklini göstermektedir. Toptan Eşya Fiyatlarına ait trendin 25 yılda, ortalama yıllık bileşik artışı %45 oranında gerçekleşmiştir. Şekilden de görüldüğü üzere 1985 ile 1995 yılları arasında toptan eşya fiyatları trendin altında seyrederken, 1995 ile 2005 yılları arasında trendin üzerinde seyretmiştir. Toptan eşya fiyatlarına Hodrick- Prescott Filtresi uygulandığında şu tablo ortaya çıkacaktır;

Grafik 7. TEFE Oranının Trend Gelişimi

Şekilde kesikli çizgi ile Toptan Eşya Fiyatlarına ait trend görülmektedir. Trendin civarında seyreden düz çizgi ise sabit fiyatlarla toptan eşya fiyatlarının logaritmaları alınmak suretiyle durağan hale getirilmiş şeklidir. Türkiye ekonomisinin gelişmekte olan bir ülke ekonomisi olduğu gerçeğinden hareketle toptan eşya fiyatları değerlendirildiğinde yapısal reformların gerçekleştirilmesinde yaşanan gecikme, siyasal istikrarsızlık ortamının uzun yıllar söz konusu olması fiyatlar genel seviyesinin makro ekonomik dengeyi tehdit eder boyutta olmasına neden olmuştur.

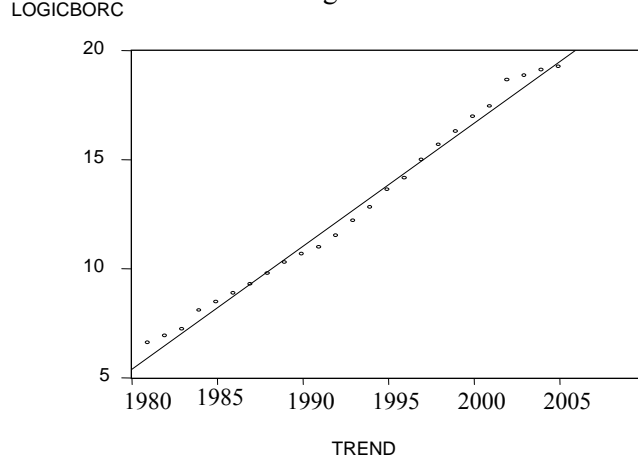
6.5. İç Borçlar

İç borçları trend analizi ile değerlendirdiğimizde aşağıdaki denklem ortaya çıkmaktadır;

$$\text{Log (İÇ BORÇ)} = 5,39 + 0,56 \text{ Trend}$$

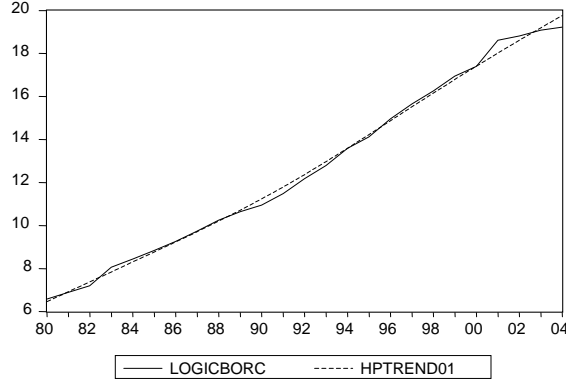

Grafik 8. İç Borçlara ait Regresyon Dağılım Tablosu

Yukarıdaki şekilde düz çizgi regresyon doğrusunu ifade edilmektedir. Regresyon doğrusunun etrafında seyreden kesikli çizgi ise iç borçların durağan hale getirilmiş şeklini göstermektedir. İç borçlara ait trendin 25 yılda, ortalama yıllık bileşik artışı % 56 oranında gerçekleşmiştir. Şekilden de görüldüğü üzere 1980 ile 1985 yılları arasında iç borçlar trendin üzerinde seyrederken, 1990 ile 1995 yılları arasında trendin altında seyretmiştir. 1995 ile 2000 yılları arasında yaklaşık olarak trend ile birlikte seyreden iç borçlar 2000 yılından sonra trendin üzerine çıkarken, 2002 yılı ile birlikte paralel bir seyir izlemiştir. İç borçlara Hodrick- Prescott Filtresi uygulandığında şu tablo ortaya çıkmıştır.

Grafik 9. İç Borçların Trend Gelişimi

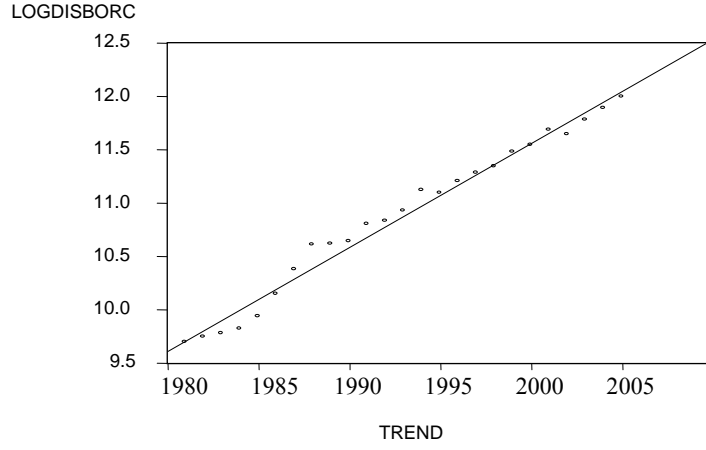
Şekilde kesikli çizgi ile İç borçlara ait trend görülmektedir. Trendin civarında seyreden düz çizgi ise, sabit fiyatlarla iç borçların logaritmaları alınmak suretiyle durağan hale getirilmiş şeklidir. Şekilde iç borçların 25 yılda % 56 oranında arttığı görülmektedir. 2004 yılına kadar iç borçlar hacim olarak artış göstermiştir. Daha önce de belirtildiği üzere Türkiye ekonomisi gelişmekte olan kırılgan bir ekonomi olduğundan herhangi bir sıkışıklık durumunda yüksek faizle yurtdışından borçlanma yoluna gitmiştir. Bu durum iç borçların artışının yanı sıra pek çok iktisadi değişkeni olumsuz yönde etkilemiştir. Devletin yüksek faizle yurtdışından fon topladığı zamanlarda yatırımcılar, üretken alanlara yatırım yapmak yerine söz konusu birikimlerini devlete borç olarak vermek suretiyle gelirlerini diğer grupların aleyhine olarak çok fazla artırmışlardır. Bu şekilde bir durum da gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir. 1980 sonrası gelir dağılımına bakıldığında tarım sektörünün, maaşlı ve ücretli kesimin milli gelirden aldığı pay azalmış, buna karşın kar, faiz ve rant kesiminin milli gelirden aldığı pay artmıştır. Bu haliyle değerlendirmek gerekirse, Türkiye ekonomisinde borçlanma hem ulusal geliri azaltırken, hem de optimal kaynak dağılımının tesisini olumsuz etkilemiştir.

6.6. Dış Borçlar

Dış borçları da trend analizi ile değerlendirdiğimizde aşağıdaki denklem ortaya çıkmaktadır.

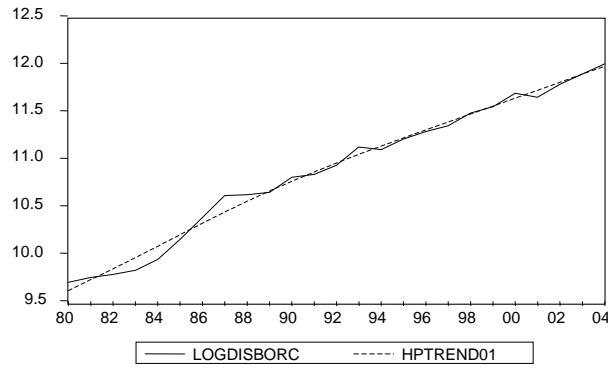
$$\text{Log (DIŞBORÇ)} = 9,60 + 0,10 \text{ Trend}$$

Grafik 10. Dış Borçlara ait Regresyon Dağılım Tablosu

Trend analizinden dış borçların 25 yıllık bir dönemde birikimli olarak ortalama yıllık bazda % 10 oranında arttığı görülmektedir. Aynı şekilde dış borçlara da Hodrick-Prescott Filtresi uygulandığında şu tablo ortaya çıkacaktır;

Grafik 11. Dış Borçların Trend Gelişimi

Tablodan da görüldüğü üzere, dış borçlar 25 yıllık bir dönemde sürekli artış kaydetmiş, 1980 ile 1985 yılları arasında trendin altında seyrederken, 1985 ile 1989 yılları arasında trendin üzerinde seyrederken, 1993 yılına kadar trend ile birlikte hareket eden dış borçlar, 1993 yılında trendin üzerine çıkarken 2001 yılına kadar trende inerken, aynı şekilde 2001 yılında trendin altına inerken, son yıllarda tekrar trend ile birlikte hareket etmeye başlamıştır.

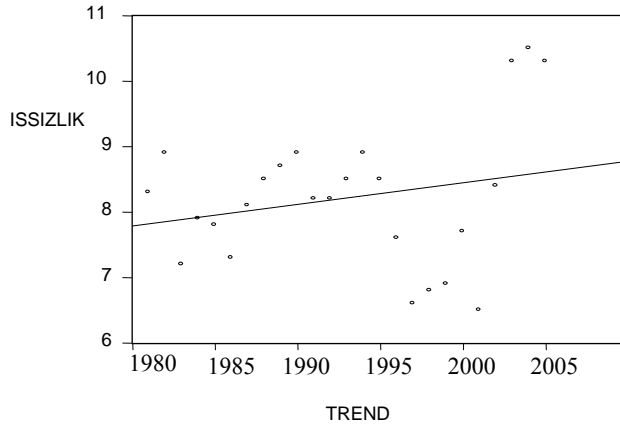
6.7. İşsizlik

Özellikle istikrar politikalarının alternatif maliyeti olarak yıllardır karşımıza çıkan işsizlik sorununa da trend analizi uygulandığında denklem şu şekilde ortaya çıkmaktadır;

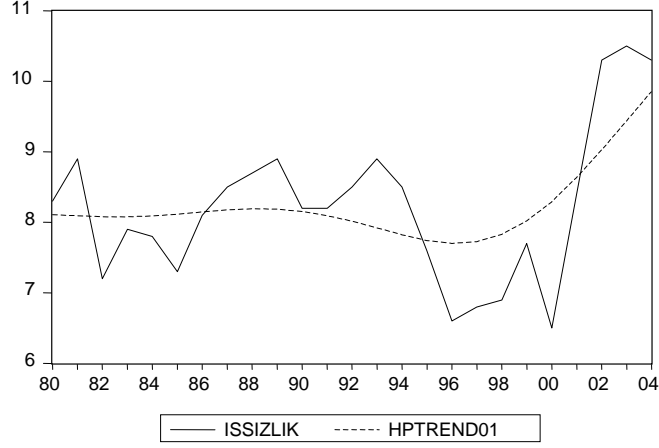
$$\text{İşsizlik} = 7,79 + 0,03 \text{ Trend}$$

Denklemden de görüldüğü üzere, işsizlik 25 yılda % 3 oranında bileşik ortalama artış hızına sahiptir. Bu durumu regresyon analizi yardımıyla da görmek gerekirse,

Grafik 12. İşsizlik Oranlarına ait Regresyon Dağılım Tablosu

Grafikten de görüldüğü üzere, regresyon doğrusunun eğimi % 3 olarak görülmektedir. İşsizlik oranlarına Hodrick-Prescott Filtresi uygulandığında ise tablo şu şekilde ortaya çıkmaktadır;

Grafik 13. İşsizliğin Trend Gelişimi

İşsizlik, yapısal dönüşüm sürecinin başlangıcından itibaren önemini koruyan iktisadi ve sosyal nitelikli bir problemdir. Türkiye’de yeni iş alanlarının ortaya çıkma hızı 15–64 yaş grubunun büyüme hızından düşük olduğu için işsizlik oranı sürekli artmaktadır (Karakayalı, 2003: 162).

1960’lı yıllardan itibaren işsizlik konjonktürüne bakıldığında, her ne kadar 1964 yılından 1972 yılına kadar Batı Avrupa’nın işgücü talebi, işsizlik sorununu bir parça olsun hafifletmiş gibi görünse de fiziki altyapısı hazır olan işsizlik sorunu ciddiyetini koruyarak artış trendini korumuştur.

1980 sonrası inişli çıkışlı bir seyir izleyen işsizlik oranları, 1980’li yılların sonlarına doğru kısmen de olsa azalışa geçtiyse de yaşanan krizler ve ekonomimizin kapasite kullanım oranlarında yaşanan daralma ile birlikte 1990’lı yılların ortalarından itibaren yönünü yükselişe çevirmiştir (Kılıç, 2002: 215). İşsizlik oranları 2005 yılı itibariyle son 5 yılda ortalama % 9.96 olarak gerçekleşmiştir.

Son dönemde yaşanan ekonomik büyümeye rağmen işsizlik artmaktadır. Bu durumun temel sebebi, mevcut işletmelerin yeni yatırımlar yapılmaksızın kapasite kullanım oranlarını ve verimliliklerini arttırmış olmalarıdır. Yani, bir anlamda, “istihdam yaratmayan büyüme”

olgusu ortaya çıkmıştır. Ancak, yatırım yapılmaksızın büyüme sağlanmasının sınırı olduğu da bilinmektedir (Kılıç, 2002: 14).

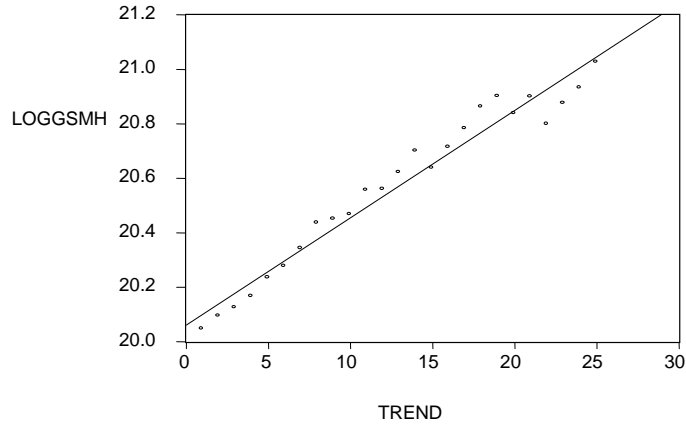
6.8. GSMH

GSMH rakamlarının logaritmaları alınmakla suretiyle seri durağan hale getirilmiştir. Trend uygulandıktan sonra denklem şu şekilde ortaya çıkacaktır;

$$\text{Log (GSMH)} = 20,06 + 0,04 \text{ Trend}$$

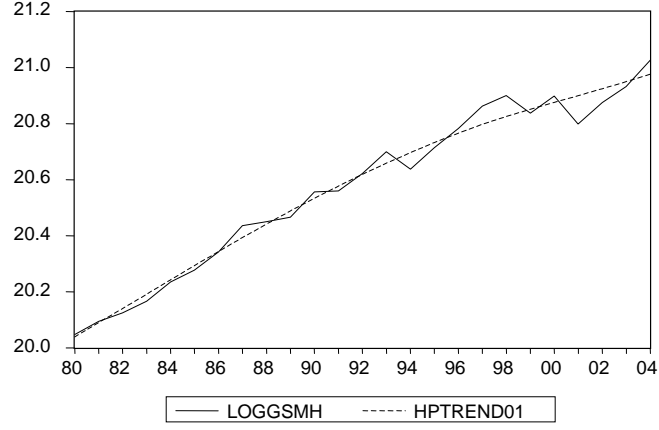
Denklemden de görüldüğü üzere, GSMH, 25 yılda % 4 oranında bileşik ortalama artış hızına sahiptir. Bu durumu regresyon analizi yardımıyla da görmek gerekirse,

Grafik 14. GSMH'ye ait Regresyon Dağılım Tablosu

GSMH rakamlarına Hodrick – Prescott Filtresi uygulandığında tablo şu şekilde ortaya çıkacaktır;

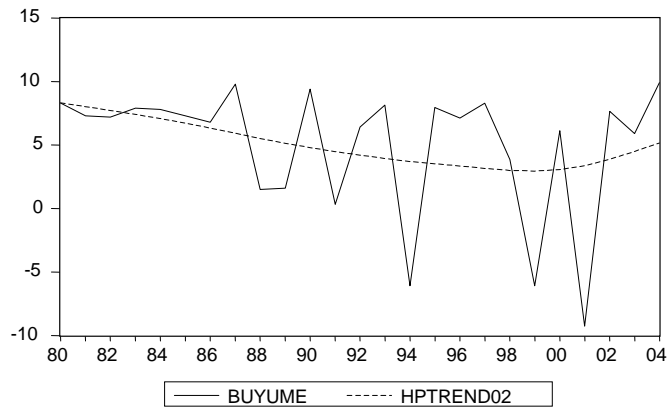
Grafik 15. GSMH'nin Trend Gelişimi

Grafikten de görüldüğü üzere, GSMH verilerine ait logaritmaları alınarak durağan hale getirilen seri, 1990'lı yılların ortalarına kadar trendin civarında seyretmiştir. 1994 yılında yaşanan krizle birlikte trendin altına inen seri, 1995 yılı ile birlikte yükselişe geçerken, 1996 – 2000 yılları arasında trendin üzerinde seyretmiş, 2000 – 2003 yılları arasında trendin altına inerek 2004 yılı itibariyle trendin üzerine çıkmıştır.

GSMH rakamlarının büyüme hızı da analize dahil dildiğinde, bu dağılıma ait seri şu şekilde olacaktır,

Grafik 16. Büyümenin Trend Gelişimi

Grafikten de görüldüğü üzere, GSMH büyüme hızı konjonktürel olarak dalgalanmaktadır.

Yapısal dönüşümün sürecinin yaşanmasına neden olan olayların gerçekleşmesi ile daralan ekonomi, alınan tedbirlerin de etkisiyle 1981 yılından itibaren yükselişe geçmiştir. GSYİH' nin kompozisyonuna bakıldığında 1980'li yılların başlarından itibaren tarım kesiminin milli gelir içindeki payı azalırken, sanayi üretiminin milli gelir içindeki payı yükseliş eğilimine girmiştir.

Toplam yatırımlar 1970'lerde yüksek oranda artış gösterirken, 1980'lerde daha durağan hale gelmiştir. 1988 yılında en yüksek düzeyine çıktıktan sonra toplam özel ve kamu sektörü yatırımlarının GSMH içindeki payı 1988–1993 yılları arasında düşüş göstermiştir. 1994 finansal krizinden sonra 5 Nisan 1994 istikrar programı çerçevesinde alınan tasarruf önlemleri doğrultusunda kamu yatırımları azaltılmıştır. Aynı dönemde özel sektör yatırımlarında hafif bir artış görüldüyse de bu artış kamu yatırımlarındaki düşüşü telafi edecek seviyelere ulaşmamıştır.

1996'da kamu yatırımları toparlanmaya başlamıştır. Ancak, artış sınırlı olmuştur. 1990–1999 dönemi 1980'lerle karşılaştırıldığında bu dönemde toplam yatırımlarda az da olsa bir artış olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, yukarıda belirtilen nedenlere bağlı olarak bu dönemde toplam yatırımlardaki oynaklık da artış göstermiştir. Bu dönemde özel sektör yatırımlardaki artışın sınırlı seviyede kalmasının nedenlerinden birinin artan kamu açıklarına bağlı olarak finansal varlıkların yüksek reel getiri sağlaması olduğu düşünülmektedir. 24 Ocak kararlarıyla başlayan liberalleşme süreci üretimde imalat sektörünün payını artırmayı amaçlamıştır. Bu stratejiye uygun olarak, imalat sektörü yatırımlarında büyük bir artış beklenmiştir. Ne var ki, son yirmi yılda imalat sanayi yatırımlarındaki artış bu hedefe ulaşmak için gerekli ortamın sağlanmadığını göstermektedir. Sanayi üretiminin GSYİH' ye olan oranını yükseltmek için gösterilen tüm çabalara rağmen bu oran hala yüzde 27 civarındadır ve toplam işgücünün yalnızca yüzde 17'si bu sektörde istihdam edilmektedir. GSYİH'ye oranı yaklaşık yüzde 15 olan tarım sektöründe ise toplam işgücünün yüzde 42'si istihdam edilmektedir. Gerçekten de, tarım sektöründe 1970'lerde 0,54 seviyesinde seyreden kişi başına düşen katma değer 1990'larda 0,34 düzeyine düşmüştür. Bu durum, devletin tarım sektörüne sağladığı sübvansiyonlar

nedeniyle tarımsal üretimde karşılaşılan süregelen verimsizliği ve “kaynak dağılımı bozuklukları”nı gözler önüne sermektedir. Makroekonomik istikrarsızlıklarla birlikte Türkiye’de sanayileşmenin önündeki en büyük engeller aşılamamış ve Türkiye “sanayileşmiş ülkeler” seviyesine yükselmek için gerekli adımları atmakta yetersiz kalmıştır. Bunlara ek olarak, Türk imalat sanayinde 1980 sonrası uygulanan dışa dönük politikaların, piyasa yoğunlaşması, fiyat davranışları ve birikim kalıpları üzerindeki yapısal sonuçlarını inceleyen çeşitli çalışmalar bu alanlardaki yapısal değişimin çok az olduğunu ortaya koymaktadır. İthalat disiplini ve ihracat anlayışına rağmen yoğunlaşma çok yavaş olmuş ve yeni kurulacak firmaların önündeki teknolojik ve kurumsal engeller son yirmi yıldır devam etmiştir. Kâr marjlarına bakıldığında dış ticarete açıklığın çok az etkisinin olduğu görülmektedir ve deneyimlerin incelenmesi de göstermektedir ki imalat sektörü ticaret politikası şokları ve reel ücret şoklarına kâr marjlarını yükselterek karşılık vermiştir. Kâr marjlarının, yoğunlaşma gücü ve reel ücretlerdeki artıştan aynı yönde ve önemli ölçüde etkilendiği gözlenmektedir (TCMB, 2002: 39). Son dönem GSMH büyüme hızlarını içerik olarak analiz etmek gerekirse,

Tablo 1. Sektörel Büyüme Hızları

Yıllar	Büyüme Hızları			
	Tarım	Hizmetler	Sanayi	GSMH
2000	3.9	8.9	6.0	6.13
2001	-6.5	-7.7	-7.5	-9.25
2002	7.1	7.2	9.4	7.65
2003	-2.9	6.0	6.5	5.0
2004	2.0	10.2	9.4	9.9

Kaynak: DİE

Türkiye ekonomisi mali krizler ve siyasal istikrarsızlıkların ardından 2004 yılında, uzun süre yakalanamamış bir büyüme rakamına ulaşarak yüzde 9.9 oranında ilerleme kaydetmiştir. Aynı zamanda bu oran, Türkiye’yi dünya genelinde de birinciliğe taşımıştır. Ancak gelinen noktada, büyümenin her kesime olumlu yansıyor yansımadağı ve sürdürülebilir olup olmadığı tam anlamıyla netleşmemiştir.

2004 yılı Türkiye'nin büyüme yapısı ile ilgili olarak aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir (Kepenek, 2005, 1)

- Tarım sektöründeki büyüme hızı 2.0 oranında gerçekleşmiştir. Nüfusunun yaklaşık yüzde 35 dolayında bir bölümünün doğrudan geçim kaynağını teşkil eden bir kesimdeki düşük büyüme oranı kırsal kesimin refah düzeyinde beklenen artışın yaşanmadığını göstermektedir. Ancak bir önceki döneme göre bu sektördeki büyüme hızı, gerekli tarımsal politikalarla desteklendiği takdirde ilerleme imkanı bulabilecektir.
- Devlet hizmetleri bu dönemde yüzde 1.2 oranında büyüme kaydetmiştir. Yıllık nüfus artışı ise yüzde 1.8 civarındadır. Dolayısıyla büyümenin, nüfus artış oranının altında gerçekleşmesi, kamu hizmetlerinde gerçek anlamda bir artışın yaşanmadığını göstermektedir.

Sermaye kesimini doğrudan etkileyerek karların artmasına ve dolayısıyla bu sektörün daha fazla gelişmesine imkan tanıyacak olan büyümenin, bankacılık kesimini de içine alan mali kuruluşlara çok fazla yansımamış olması ise dikkat çekmektedir. Ekonominin adeta can damarlarını oluşturan bankacılık kesiminin yüzde 9.9'luk büyümeye karşın yalnızca yüzde 1.1 oranında ilerleme kaydetmesi, sağlıklı bir yapının henüz oluşmadığına işaret etmektedir. Bu durum, küçük ve orta ölçekli işletmelerin de gerekli finansal desteği uygun koşullarla bulmasına engel olacaktır. 2004 döneminde büyüme oranı en yüksek olan kesim, yüzde 26.2 ile dışalım vergileridir. Ancak mal ve hizmet dışalımına koşut olarak artmış olan bu oranın, üretim ve gelire bir ilgisi bulunmamaktadır. Büyümede dış alım vergilerini takip eden sektörü ise, yüzde 12.8 ile ticaret kesimi oluşturmaktadır. Dolayısıyla bütün bu gelişmeler, ekonominin dışalım ve ticarete dayalı hızlı bir büyüme kaydettiğini göstermektedir. Büyümenin kaynağını oluşturan lokomotifin dış kaynaklı olması büyümenin sürdürülebilirliği açısından da oldukça dikkat çekici bir gelişmedir.

2005 yılı büyüme gerçekleşmesine bakılacak olursa;

Tablo 2. 2005 Yılı Sektörel Büyüme Hızları

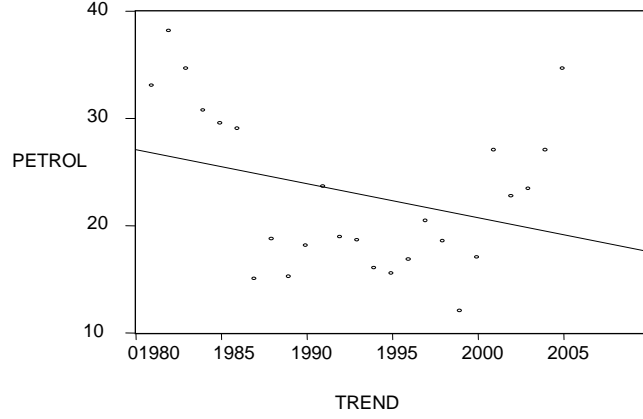
SEKTÖRLER	BÜYÜME GERÇEKLEŞMESİ
Tarım	5,6
Sanayi	6,5
İnşaat	21,5
Ticaret	7,4
Ulaştırma ve Haberleşme	8,8
Mali Kuruluşlar	-0,2
Konut Sahipliği	1,5
Serbest Meslek ve Hizmetler	7,4
Devlet Hizmetleri	0,8
Kar Amacı Olm Kuruluş.	-0,2
İthalat Vergisi	12,2
GSYİH	7,4
GSMH	7,6

Sektörel bazda değerlendirmek gerekirse, en hızlı büyüyen sektörün inşaat sektörü olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde inşaat sektörünün lokomotif sektör olduğunu düşünürsek bu büyümenin altyapısını değerlendirmiş oluruz. İthalat vergileri bir önceki yılın büyümesine göre düşüş göstererek 12.2 olarak gerçekleşmiş ve hala büyümenin önemli bir kaynağı olma özelliğini sürdürmektedir.

6.9. Ham Petrol Varil Fiyatları

Petrolün varil fiyatlarına ait regresyon grafiğini inceleyecek olursak,

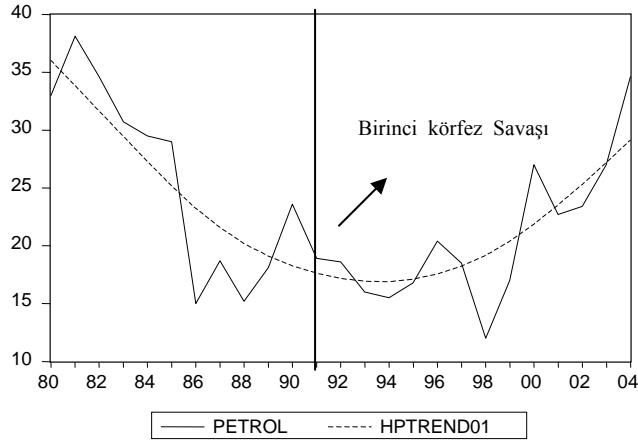
Grafik 17. Petrol Fiyatlarına ait Regresyon Dağılım Tablosu

Grafikten de görüldüğü üzere, petrol fiyatları regresyon doğrusundan yıllar itibariyle sapma göstermiştir.

Ham petrol varil fiyatlarına Hodrick – Prescott Filtresi uygulandığında

Grafik 18. Petrol Fiyatlarının Trend Gelişimi

Ham petrolün varil fiyatına ait 25 yılı gösteren trend, 1980 yılından itibaren 1990'lı yılların ortalarına kadar azalış eğilimindeyken, 90'lı

yılların ortalarından itibaren, artışa geçmiş ve dünya konjonktürünün de etkisiyle ülke ekonomilerini artışları ile birlikte olumsuz etkilemiştir.

Grafikten de görüldüğü üzere 1981 yılında maksimum seviyesine ulaşan petrolün varil fiyatı, 1986 yılına kadar dalgalı bir şekilde düşme eğilimine girmişken, 1986 – 1988 yılları arasında 1987 yılında artarak 1988 yılında tekrar eski seviyesine düşmüştür. 1988 yılından itibaren, 1990 yılına kadar artan petrolün varil fiyatı, 1990 – 1994 yılları arasında azalışa geçmiştir. 1995 ve 1996 yıllarında artan söz konusu fiyatlar 1998 yılında minimum seviyesine ulaşmıştır. Bu yıldan itibaren tırmanışa geçen petrol fiyatları dalgalı bir seyir izleyerek 2004 yılına kadar artış yönünde bir eğilim göstermiştir.

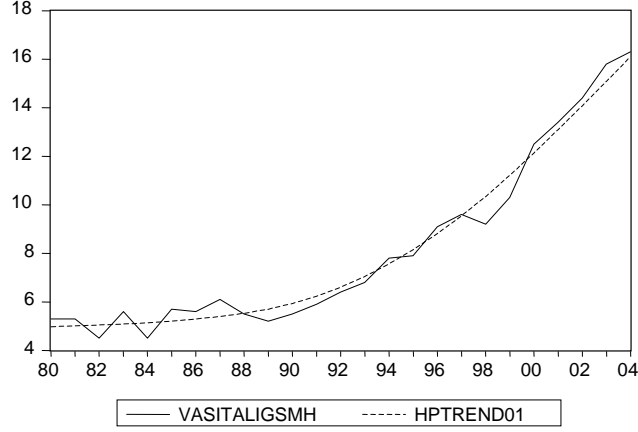
Petrolün varil fiyatının inişli çıkışlı bir seyir izlemesinin dış piyasalardan kaynaklanmasının yanında burada etkili olan bir diğer faktör de Körfez Savaşı'dır. Bu savaşla birlikte Irak'a uygulanan ambargo, Türkiye'nin bölge ile ilişkilerini bozduğu gibi, Kerkük – Yumurtalık petrol boru hattını da devre dışı bırakmıştır. Petrol fiyatlarının artması iç piyasada üretim maliyetlerini artırmak suretiyle ekonominin dengelerini olumsuz yönde etkilerken. Ayrıca savaş sonrası, Kuzey Irak'taki otorite boşluğu, Güneydoğu'da terörün tırmanmasına neden olmuştur. Terörle mücadelenin vergiler artırılmadan finanse edilmeye çalışılması da sosyal, siyasal ve ekonomik dengeleri ciddi biçimde etkilemiştir.

6.10. Vergiler

Ekonominin en ciddi ve sürekli gelir kaynaklarının başında gelen vergileri, dolaylı ve dolaysız vergiler ve vergi gelirlerinin yıllar itibariyle GSMH'ye oranları açısından analiz etmek gerekirse şöyle bir tablo oluşmaktadır;

Kamu otoritesi açısından en fazla başvurulan yöntemlerden biri olan dolaylı vergilerin GSMH'ye oranına bakıldığında,

Grafik 19. Dolaylı Vergilerin GSMH'ye Oranının Trend Gelişimi

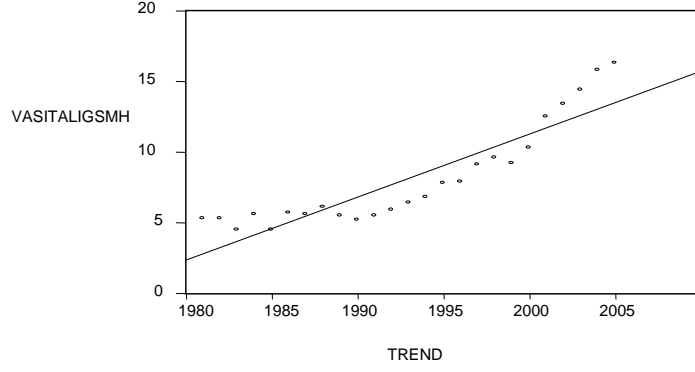

Siyasal iktidarların en çok başvurduğu yöntem olan Dolaylı vergiler / GSMH oranı 1980'den itibaren çok ciddi bir biçimde artış göstermiştir. Bu şekil bir vergi türünün toplum tarafından hissedilmesinin güç olması gerçeğinden hareketle artış kaydeden dolaylı vergiler / GSMH oranı pek çok hükümet tarafından yoğun bir şekilde kullanılma yoluna gidilmiştir.

Söz konusu rasyoya ait trend şekilden de görüldüğü üzere kesintisiz bir şekilde yıllar itibariyle artış gösterirken, 1982, 1984, 1989, 1998 yıllarında bir önceki döneme göre az da olsa nispeten azalış göstermiştir.

Bu durumu regresyon analizi ile de görmek gerekirse,

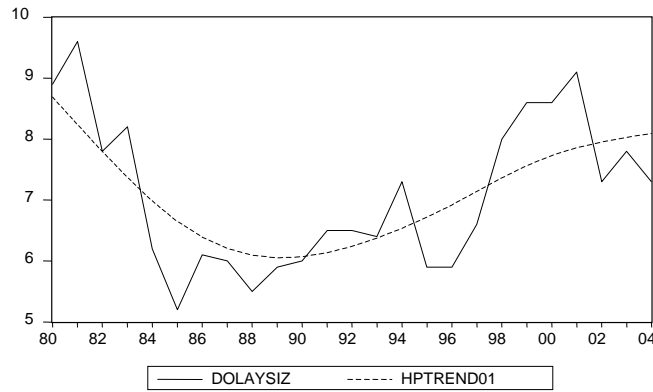
Grafik 20. Dolaylı Vergilerin GSMH'ye Oranına ait Regresyon Dağılım Tablosu

Regresyon analizinden de görüldüğü üzere, 1980'li yılların ortalarına kadar trendin üzerinde seyreden oran, 1980'lerin sonlarına doğru trendin altına inmiştir. 2000 yılına kadar trendin altında seyreden Dolaylı vergilerin GSMH'ye oranı, bu tarihten itibaren artış göstererek, trendin üzerinde seyretmeye başlamıştır. Bu durum da siyasi otoritenin geçmiş yıllara nazaran çok daha fazla oranda dolaylı vergileri kullandığını göstermektedir.

Aynı şekilde yıllar itibariyle dolaysız vergilere Hodrick –Prescott Filtresi uygulandığında şu tablo ortaya çıkmaktadır;

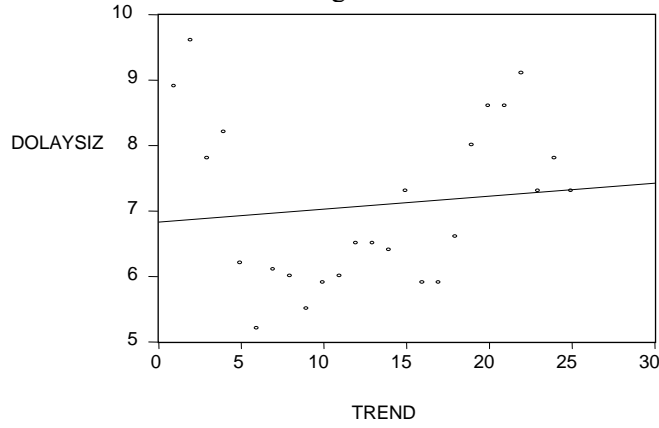
Grafik 21. Dolaysız Vergilerin GSMH'ye Oranının Trend Gelişimi

Dolaysız vergilerin GSMH'ye oranını ifade eden trend, 1980 yılından itibaren çok belirgin bir şekilde azalış göstererek 1989 yılında minimum yaptıktan sonra, 1990'lı yıllarla birlikte artışa geçmiştir. Özellikle 1980'li yıllarda dolaysız vergilerin GSMH'ye oranı % 9'lar seviyesinde seyrederken, bu oran 1990'lı yıllarda % 5'ler % 6'lar seviyesinde gerçekleşmiş, nihayet 2004 yılında % 7.3 olarak gerçekleşmiştir.

Dolaysız vergilerin GSMH'ye oranını regresyon doğrusu yardımıyla da analiz etmek gerekirse,

Grafik 22. Dolaysız Vergilerin GSMH'ye Oranına ait Regresyon Dağılım Tablosu

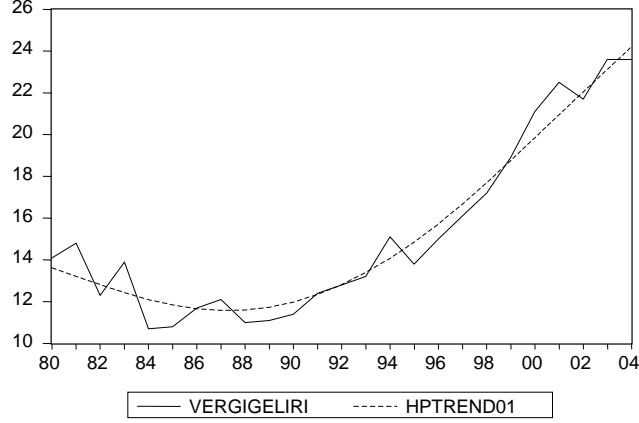
Regresyon tablosunu 5'er yıllık periyotlar yardımıyla analiz etmek gerekirse, 1980 ile 1985 yılları arasında trendin üzerinde gerçekleşen dağılım, 1985 ile 2000 yılları arasında trendin altında seyretmiştir. 2000 yılı itibariyle trendin üzerine çıkan dağılım halen aynı bantta seyrine devam etmektedir.

Analizden de görüldüğü üzere dolaysız vergilerin GSMH içindeki payı, 1980'li yıllara oranla azalış kaydetmiştir. Etkilenmesi istenen büyüklüğü harekete geçirmek için kullanılan söz konusu rasyo, iktisadi birimler tarafından çok çabuk tepki gördüğünden yıllar itibariyle azalış gösterdiyse de son yıllarda yönünü yükselişe çevirmiştir.

Bir bütün olarak toplam vergi gelirlerinin GSMH'ye oranını söz konusu yıllar itibariyle değerlendirmek gerekirse,

Grafik 23. Vergi Gelirlerinin GSMH'ye Oranının Trend Gelişimi

Yıllar itibariyle vergi gelirlerinin GSMH'ye oranına Hodrick Prescott Filtresi uygulandığında şekilden de görüldüğü üzere yıllık bileşik ortalama artış hızını gösteren trendin, 1980 yılından yaklaşık olarak 1988 yılına kadar azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. 1980'li yılların son çeyreğinden itibaren artışa geçen oran, 2004 yılında % 23.6 seviyesinde gerçekleşmiştir. Buradan da görüldüğü üzere, 1980 yılında yaşanan yapısal dönüşüm programı ile alakalı olarak 1980'li yılların ilk başlarında olumlu sonuçlar alınırken, vergi gelirleri de bu olumlu havadan nasibini almıştır. Yapısal reformların gerçekleştirilememesi ve bunun 1988 yılında açığa çıkmasıyla birlikte yeni bir açılım arayan Türkiye ekonomisinde vergi gelirleri de azalma eğilimi ile bu sürece paralellik göstermiştir. 1994 ve 2001 yıllarında vergi gelirlerinin GSMH'ye olan oranına bakıldığında bu oranın sırasıyla % 12.4 ve % 15 olarak gerçekleştiği görülecektir ki bu oranlar da trendi yükselişe geçiren oranlar olarak ifade edilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye ekonomisi 1980 yılından bu yana sık aralıklarla kriz yaşamıştır. Krizin yarattığı olumsuz koşulların giderilebilmesi için de bir çok istikrar programı açıklanmıştır. Uluslararası Para Fonu destekli (IMF) istikrar programlarının uygulanması suretiyle pek çok makroekonomik büyüklük etkilenmeye çalışılmıştır. İşte bu süreç

dahilinde ülke içinde ve ekonominin dışı açık olması nedeniyle dışarıda meydana gelen iktisadi, siyasi ve toplumsal pek çok olay beraberinde ülke ekonomisini de etkilemiş bununla birlikte içeride alınması gereken yapısal tedbirlerin de alınmaması ile uygulanması düşünülen programla birlikte istenilen amaçlara ya çok geç ulaşılmış ya da ulaşılamamıştır. Türkiye ekonomisi, istikrar programları dahilinde bir süreç olarak analiz edildiğinde, ortaya çıkan yapının karakteristiği çoğu zaman aynı şekilde gerçekleşmiştir. Ülke ekonomisi sıcak para ile finanse edildiğinden ve sıcak para ülke içinde yatırımdan ziyade plasman olarak değerlendirildiğinden yeni bir iş ve üretim alanı yaratmadığından aynı zamanda spekülasyon nitelikli gelişmelere oldukça duyarlı olduğundan ülke ekonomisi çoğu zaman bu noktada cari işlemler açığı ile karşı karşıya kalmış bununla birlikte söz konusu gelişmeler aşırı değerli hale gelen yerli paranın ihracatı baltalayıcı etkisi ile birleşince de söz konusu açıklar telafi edilemeyecek boyutlara ulaşmış ve bunun sonucu olarak krizlerle karşı karşıya kalınmıştır.

Krizlerle belli periyotlarla karşılaşan Türkiye ekonomisi çıkış noktası olarak Uluslararası Para Fonu'nu görmüş ve çok sayıda istikrar programı ve stand-by imzalanmıştır. Bu politikaların başarılı olabilmeleri için gerekli olan yapısal ve iktisadi ortamın gerçekleştirilememesi nedeniyle uygulanan pek çok istikrar programı hedeflenen büyüklükleri etkileme noktasında başarıya ulaşamamıştır. Bu başarısızlık çalışmada ele alınan değişkenler dikkate alındığında çoğunun performansında bir gerilemeye neden olmuştur. Bu gerilemelerde aynı zamanda yeni istikrarsızlıkların nedeni olmuştur. Ele alınan değişkenlere uygulanan trend analizi sonuçlarının gösterdiği gibi kalıcı ve sürdürülebilir iktisadi istikrar ekonominin yapısında bulunan ve kırılma eğilimine neden olan unsurların aşılmasıyla gerçekleşebilecektir. Bunun için de mutlaka yapısal reformların öncelikle hayata geçirilebilmesi ve iktisadi politikaların kararlı ve tutarlı bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Aksi takdirde analizlerde de görüldüğü gibi istikrarsızlık ortamı, makro ekonomik büyüklükleri negatif şekilde etkileyecek ve her negatif oluşum, yeni istikrarsızlıklara neden olacaktır. Bu kısır döngü kırılmadığı sürece tam istihdam, fiyat istikrarı, kalıcı ve sürdürülebilir büyüme ve refah maksimizasyonu hedefi sağlanamayacaktır.

Kaynakça

Apak, Sudi, **Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları**, Anahtar Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1993.

Ataç, Beyhan, **Maliye Politikası**, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayınları, Eskişehir, 1999.

Bahçeci, Sema, “Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi”, Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, **DPT, EMSAGM**, Ankara, 1997.

Bastı, Eyüp, “Türkiye’nin Cari İşlemler Sorunu Üzerine Düşünceler”, **Activeline Gazetesi**, Mart-Nisan 2005.

DPT, “Katılım Öncesi Ekonomik Program”, **DPT Yayınları**, Ankara, 2001.

Ener, Meliha, Demircan, E. Siverekli, **Küreselleşen Dünyada IMF Politikaları ve Türkiye**, Roma Yayınları, Ankara, 2004.

Gerni, Cevat, "Türkiye’de 1980–1990 Döneminde Uygulanan İstikrar Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri**, Cilt:1, Ankara, 1992.

Güloğlu, Bülent, **İstikrar Programından İstikrarsızlığa (Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri)**, Yeni Türkiye Dergisi, İstanbul, 2001.

Gündüz, Ali Yılmaz, “Türkiye Ekonomisindeki Yapısal Değişiklikler ve 1980 Sonrası Uygulanan İstikrar Politikaları”, **Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Kayseri, 1999.

Karakayalı, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi**, Güleç Matbaası, İzmir, 2003.

Kepenek, Yakup, “Büyüme – 2004”, Cumhuriyet Gazetesi, 11.04.2005.

Kılıç, Cem, “Türkiye’de İşgücü Piyasası ve Kriz”, **Kriz ve IMF Politikaları**, Alkım Yayınları, 207 – 224, İstanbul, 2002.

Önder, İzzettin, Türel, Oktar, **Türkiye’de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**, Tarih vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

Parasız, İlker, **Kriz Ekonomisi**, Ezgi Yayınevi, Bursa, 1998.

Parasız, İlker, **1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Yayınevi, Bursa, 1998.

Parasız, İlker, **Enflasyon Kriz Ayarlamalar**, Ezgi Yayınevi, Bursa, 2001.

TCMB, **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, TCMB Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara, 2002.

Uygur, Ercan, “2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Üzerine Değerlendirmeler”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Sayı: 227, Ankara, 2001.

Yıldırım, Oğuz, **Kura Dayalı İstikrar Politikası (Teori ve Ülke Uygulamaları)**, TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003.